

А.Т. КЕМБАЕВА¹, О.С. ЖҰБАЙ²¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің PhD докторанты
(Қазақстан, Алматы қ.), e-mail: kembaeva_ainur@mail.ru²филология ғылымдарының докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
профессоры м.а. (Қазақстан, Алматы қ.), e-mail: alm-ornai@mail.ru

ТІЛДІК ТҮЛҒА КЕҢІСТІГІНДЕГІ «РУХ» КОНЦЕПТІСІНІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ МЕН ҚОЛДАНЫЛУ АЯСЫ (Ш. Мұртаза шығармашылығы бойынша)

Аңдатпа. Қазіргі таңда концептология ғылыми бағыты лингвомәдениеттану, антропоцентристік лингвистика сияқты қазақ тіл білімінде көбірек зерттеліп жүрген өзекті мәселелердің қатарында. Аталған үш саланың негізгі зерттеу нысаналары өте ұқсас. Себебі осы тармақтардың барлығында тіл адам факторымен тығыз байланыста болып келеді.

Ұсынылып отырған мақалада қазақстандық көрнекті жазушы, қоғам қайраткері Шерхан Мұртаза шығармаларындағы «Рух» концептісі зерттеліп қарастырылады. Автор аталған концептінің жан-жақтылығын және оның өз шығармашылығындағы маңыздылығын көрсетіп отырады.

Мақаланың мақсаты – тілдік тұлғаның көркем дүниелеріндегі «Рух» концептісінің әртүрлі семантикалық реңктер мен субтекстерге қалай ие болатынын және оның сюжеттердің дамуы мен кейіпкерлердің өзіндік сипаттамаларына қаншалықты және қалай әсер ететінін талдау.

Қазақ тіл білімінде шындық болмыс туралы білімдер жиынтығының тілдегі көрінісі – ғаламның тілдік бейнесі. Осыған байланысты кез келген тілдің өзіне ғана тән ерекшелігін көрсететін концептілері болатыны белгілі. Мақаланың негізгі міндеті сол – зерттеу объектісіне айналып отырған тілдік тұлғаның шығармаларындағы «Рух» концептісінің қандай ақпараттық, мәдени реңктерге ие болуын айқындау. Нақтылап айтатын болсақ, ғылыми мақалада автордың ұлттық ерекше дүниетанымындағы бұл концептінің қолданылу аясын талдадық.

Зерттеу мақаласы Шерхан Мұртазаның қазақстандық тарих пен мәдениетті білдіру үшін осы концептіні қалай қолданатынына назар аудара отырып, «Рухтың» адам баласының ұлттық бірегейлігімен, өнерімен, тілімен, табиғатымен және рухани дүниесімен байланысы туралы мәселені көтереді.

Мақаланың ғылыми-практикалық маңыздылығы - кейіпкерлердің ішкі әлемін талдау мен олардың рухани ізденістеріндегі «Рух» концептісінің берілуін айқындап беру. Ғылым әлемінде «концепт» термині тек лингвистиканың ғана емес, сонымен қатар философия,

---

*Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:

Кембаева А.Т., Жұбай О.С. Тілдік тұлға кеңістігіндегі «рух» концептісінің өзектілігі мен қолданылу аясы (Ш. Мұртаза шығармашылығы бойынша) // *Ясауи университетінің хабаршысы*. – 2024. – №2 (132). – Б. 167–179. <https://doi.org/10.47526/2024-2/2664-0686.52>

*Cite us correctly:

Kembaeva A.T., Jubai O.S. Tildik tulga kenistigindegi «ruh» konceptisinin ozektiligi men qoldanylu aiasy (Sh. Murtaza shygarmashylygy boiynsha) [Relevance and Scope of Application of the Concept «Spirit» in the Field of Linguistic Personality (based on the work of Sh. Murtaza)] // *Iasau universitetinin habarshysy*. – 2024. – №2 (132). – B. 167–179. <https://doi.org/10.47526/2024-2/2664-0686.52>

Мақаланың редакцияға түскен күні 02.04.2024 / қабылданған күні 12.06.2024

психология тәрізді іргелі ғылым салаларының негізгі терминдерінің бірі болып табылады. Осыған байланысты, Шерхан Мұртазаның шығармашылығындағы «Рух» концептісін зерттеу оның адам жан-дүниесін жасаудағы суретшілік қыры және философ ретіндегі өзіндік шеберлігін, сондай-ақ осы тақырыптың тілдік, әдеби және мәдени пікірталас контексіндегі маңыздылығын айқындап беру.

Зерттеудің материалы ретінде Ш. Мұртазаның көркем шығармалары алынды.

Мақаланы әдебиеттанушылар мен лингвист мамандарға қосымша ретінде пайдалануға болады.

Кілт сөздер: рух, кейіпкер, лингвистика, лингвомәдениеттану, концептология, әдебиет, өнер, мәдениет, тарих, ұлт, мінез, философия.

A.T. Kembayeva¹, O.S. Zhubai²

*¹PhD Doctoral Student of Al-Farabi Kazakh National University
(Kazakhstan, Almaty), e-mail: kembraeva_ainur@mail.ru*

²Professor of Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty), e-mail: aim-ornai@mail.ru

Relevance and Scope of Application of the Concept «Spirit» in the Field of Linguistic Personality (based on the work of Sh. Murtaza)

Abstract. Currently, the scientific direction of conceptology is one of the most studied topics in Kazakh linguistics, like linguoculturology, anthropocentric linguistics. The main research goals of these three areas are very similar because in all these moments language is closely connected with the human factor.

This article examines the concept of «Spirit» in the works of the outstanding Kazakh writer and public figure Sherkhan Murtaza. The author demonstrates the versatility of this concept and its significance in his work.

The aim of the article is to analyse how the concept of «Spirit» takes on different semantic shades and subtexts in the literary works of a linguistic personality and to what extent and how it influences the development of the plot and the features of the characters.

In Kazakh linguistics, reality is a linguistic image of the universe that represents a body of knowledge about the existence. In this context, it is known that each language has concepts that reflect its unique features. The main objective of the article is to determine what informative and cultural shades the concept of «Spirit» takes on in the works of the linguistic personality that becomes the subject of research. More precisely, in this present article we have analysed the scope of application of the concept «Spirit» in the author's country-specific worldview.

The research article raises the question of the connection of the concept «Spirit» with human national identity, art, language, nature and spirituality and focuses on how Sherkhan Murtaza uses this term to express the history and culture of Kazakhstan.

The scientific and practical significance of the article lies in analysing the inner world of the heroes and defining the concept of «Spirit» in their spiritual quest. In the world of science, the term «concept» is one of the most important terms not only in linguistics, but also in such branches of fundamental science as philosophy and psychology. In this regard, the study of the concept of «Spirit» in the work of Sherkhan Murtaza should reveal its figurative side in the creation of the human soul and his own skill as a philosopher, as well as the importance of this subject within the framework of linguistic, literary and cultural discussions.

The artistic works of Sh. Murtaza were used as research material.

The article can be used as a supplement for literary scholars and linguists.

Keywords: Spirit, character, linguistics, linguoculturology, conceptology, literature, art, culture, history, nation, character, philosophy.

А.Т. Кембаева¹, О.С. Жубай²

¹*PhD докторант Казахского Национального университета имени аль-Фараби
(Казахстан, г. Алматы), e-mail: kembaeva_ainur@mail.ru*

²*доктор филологических наук, и.о. профессора Казахского национального университета
имени аль-Фараби (Казахстан, г. Алматы), e-mail: aim-ornai@mail.ru*

Актуальность и область использования концепта «дух» в пространстве языковой личности (по творчеству Ш. Муртазы)

Аннотация. В настоящее время научное направление концептологии входит в число наиболее изучаемых актуальных вопросов казахского языкознания, таких как лингвокультурология, антропоцентрическая лингвистика. Основные исследовательские задачи этих трех направлений очень схожи. Потому что во всех этих моментах язык тесно связан с человеческим фактором.

В представленной статье исследуется концепт «Дух» в произведениях выдающегося казахстанского писателя, общественного деятеля Шерхана Муртазы. Автор демонстрирует многогранность данного концепта и его значимость в своем творчестве.

Цель статьи – проанализировать, как концепт «Дух» в литературных произведениях языковой личности приобретает различные смысловые оттенки и подтексты и насколько, и как он влияет на развитие сюжетов и характеристики персонажей.

В казахском языкознании реальность представляет собой языковую картину мироздания, представляющую собой совокупность знаний о бытии. В связи с этим известно, что любой язык имеет концепты, отражающие его уникальную особенность. Основная задача статьи – определить, какие информационно-культурные оттенки приобретает концепт «Дух» в произведениях языковой личности, становящейся объектом исследования. Точнее, в научной статье мы проанализировали сферу применения этого концепта в национальном специфическом мировоззрении автора.

В исследовательской статье поднимается вопрос о связи «Духа» с национальной самобытностью человека, искусством, языком, природой и духовностью, акцентируя внимание на том, как Шерхан Муртаза использует этот концепт для выражения истории и культуры Казахстана.

Научно-практическая значимость статьи заключается в анализе внутреннего мира героев и определении концепта «Дух» в их духовных исканиях. В мире науки термин «концепт» является одним из основных терминов не только лингвистики, но и таких отраслей фундаментальной науки, как философия и психология. В связи с этим, изучение концепта «Дух» в творчестве Шерхана Муртазы должно выявить его живописную сторону в создании человеческой души и его собственное мастерство как философа, а также значение данной темы в контексте языковых, литературных и культурных дискуссий.

В качестве материала исследования были взяты художественные произведения Ш. Муртазы.

Статья может быть использована в качестве дополнения для литературоведов и лингвистов.

Ключевые слова: дух, характер, лингвистика, лингвокультурология, концептология, литература, искусство, культура, история, нация, характер, философия.

Кіріспе

Әлемнің тілдік бейнесінде Рух адам баласына қатысты негізгі компоненттері ретінде дене және жан-дүниемен бірлікте қарастырылады. Мұндай жан мен рух сияқты материалдық емес рухани-адамгершілік құндылықтар жеке тұлға үшін ғана емес, бүкіл қоғам үшін бағалы.

Концептілерді зерттеуге қатысты айтылған пікірлердің қандайын алатын болсақ та, концептіні тілдік көріністер арқылы ғана тануға болады деген ортақ тұжырымға тіреледі. Шын мәнісінде әр ұлт өз тілінде дүние, әлем туралы түсініктерін түрлі тілдік фактілер арқылы кесіп-пішеді, қоршаған әлемнің тілдік әлемі, негізінен алғанда, адамдар санасындағы дүние логикалық бейнеленуі жағынан ұқсас болып келеді [1, 22-б.].

«Рух» ұғымы – адам өмірі мен мәдениетінің көптеген аспектілерін қамтитын көп қырлы және көп мағыналы тақырып. Бұл ұғымды әртүрлі контекстерде түсіндіруге болады және ол әртүрлі мағыналарға ие болады.

«Рух» адамның рухани өлшеміне, оның ішкі табиғатына және моральдық ұмтылыстарына сілтеме жасай алады. Бұл діни нанымдарға, рухани тәжірибеге және өмірдің мәнін іздеуге байланысты болуы мүмкін. Сондай-ақ, «рух» ұғымы адамның мінезіне, оның сенімдері мен құндылықтарына байланысты болуы мүмкін. Бұл адамның іс-әрекетінде, оның қоршаған әлемге және басқа адамдарға деген көзқарасында көрінуі мүмкін. «Рух» ұлттық бірегейлік пен мәдени мұраның символы бола алады. Ол белгілі бір адамдар тобының немесе халықтың рухани құндылықтары мен дәстүрлерін білдіре алады. «Рух» ұғымы табиғатпен және қоршаған ортамен де байланысты болуы мүмкін. Бұл адам мен табиғат арасындағы рухани байланысты, қоршаған әлеммен үйлесімділікті түсіну болуы мүмкін.

Шерхан Мұртаза суреткерлік өнердің сан алуан саласын әуел бастан жыға танып, соны жадына мықтап түйіп, оны әбден игеруге тас-түйін бекініп келген қаламгер. Тіл, өнер мен әдебиет адам жанын білдірудің негізгі құралы ретінде әрқашан терең және мағыналы ұғымдардың тасымалдаушысы болды. Адамның ішкі әлемі, оның сезімдері, ойлары мен ұмтылыстары, адам жанының табиғаты және оның сыртқы әлеммен байланысы көптеген өнер мен әдебиеттерде көрініс тапты. Шығармашылығы осы тақырыпты бай зерттейтін жазушылардың бірі – Шерхан Мұртаза. Оның романдары, бір қарағанда, қарапайым шығармалар сияқты көрінуі мүмкін, бірақ мұқият ізденген кезде олар адам руханиятының күрделі және терең аспектілерін және «рух» ұғымын ашады.

«Рух» концептісінің өзі бай семантикаға ие және контекске байланысты әр түрлі мағынада қолданылады. Шерхан Мұртазаның өз романдарында «рух» ұғымын қалай қолданатынын және бұл ұғым адам жанын, оның қоршаған әлеммен байланысын терең талдауға қалай ықпал ететінін зерттейтін боламыз. Суреткер Д. Марковтың: «Адам концепциясы – шығарманың барлық құрамды элементтері тарамдалып та, тоғысып та жататын негізгі орталық» [2, 55-б.] - деп жазуы қаламгерлердің негізгі шығармашылық ұстанымына айналғандығына баса назар аударылды.

Шерхан шығармаларындағы «рух» концептісінің көбінесе жеке дара емес, «қазақ рухы» тіркесінде берілуі жайдан жай емес. Шығармаларының өн бойында ұлт тағдыры мен қоғам бірлігі негізгі тақырып ретінде алынып, тілдік тұлғаның прагматикалық деңгейін аша түсетіндігін байқауымызға болады.

Шерхан Мұртаза шығармашылық кеңістігіндегі «рух» әрқашан біржақты және анық көрсетілмейтінін атап өту маңызды. Бұл ұғым дерексіз, символдық және көптеген субтекстерге ие болуы мүмкін. Сонымен бірге «рух» ұғымы оның шығармаларында басты рөл атқарып қана қоймай, оқырмандар алдында адам жанының және адам өмірінің ерекше терең және қызықты аспектілерін ашады.

Сондай-ақ «рух» пен ұлттық бірегейлік, табиғат, өнер және адамның рухани сферасы арасындағы байланысты да Ш. Мұртаза шығармаларынан кездестіруге болады. Біздің зерттеу – Шерхан Мұртазаның ең танымал романдарындағы «рух» концептісін талдауға арналған. Біз бұл концептінің оның мәтіндерінде қалай көрінетінін және оның оқиға желілері мен кейіпкерлердің бейнелеріне қалай әсер ететінін қарастырамыз. Сонымен қатар, біз Мұртазаның өз романдарында қазақстандық мәдениет пен тарихты білдіру үшін осы концептіні қалай қолданатынын зерттей отырып, «рух» пен ұлттық бірегейлік арасындағы

байланысқа назар аударамыз. Және ең бастысы «Рухтың» табиғат және қоршаған ортамен байланысын, сондай-ақ оның символдық мағыналарын талдаймыз. Сонымен бірге, Шерхан Мұртазаның романдарындағы «рух» кейіпкерлердің ішкі әлеміне қалай әсер ететінін және оны рухани іздеу мен даму контексінде қалай қарастыруға болатынын зерттейміз. «Тіл белгілі бір салада жұмыс істейтін адам үшін қызмет етеді. Сондықтан нысанаға алынған объектіні сипаттау үшін тіл білумен қатар, сол объект (нысана) туралы айту үшін сипаттаудың әдіс-тәсілдерін білу қажет» [3, 76-б.].

Ш. Мұртаза характер жасаудың шебері. Ш. Мұртазаның қай кейіпкерін алмасаңыз, оның жүріс-тұрысы, қимыл-қозғалысы, сөйлеген сөзі мен істеген ісі шыншыл да нанымды бейнеленетіні соншалық, жазушының бұл туындысы да «сүйіспеншіліктің жемісі» екенін байқаймыз. Бұл жерде әңгіме кейіпкердің оқырманға ұнау-ұнамауында емес, оның неліктен ұнайтындығында. Суреткердің осындай шеберлігін байқай отырып, оның адам бойындағы рухты, рухани байлықты оқырман тарапына емін-еркін жеткізгенін көре аламыз. А.Ф. Лосев «тілде таңба шексіз көп контексте қолданылатын, оның әрқайсысында белгілі бір мағынаға ие болатынын, сонымен қатар таңбаның динамикалық түрде символға өтуін, тілдік таңбаның арнайы сипаты ретінде оның шексіз валенттілігін, яғни басқа таңбалармен қарым-қатынасын атап көрсетеді» [4, 44-б.]. Нақтырақ айтқанда, кез келген адам баласында өзінше қалыптасатын мінез болады. Және көрініс тапқан мінездің негізіндегі қалыптасқан рухтың деңгейіне орай негізгі байланыс ашылатындығын атап өтуіміз керек. Демек, қаламгер өзінің шығармаларында кейіпкерлерінің мінездерін сипаттап қана қоймайды, сонымен бірге характерлерін ашу тәсілі арқылы оқырманның кейіпкер бойындағы көрініп тұратын өр-рух туралы өзіндік пікірінің қалыптасуына да әсер етіп, сезімдерді оятуды көздейді. Орыстың көрнекті жазушысы, әңгіме жанрының майталманы В. Шукшин: «Мен үшін басты тақырып - адамның рухани сұлулығы, адамгершілігі, жан тазалығы» [5, 214-б.], - дейді. Жазушының бұл айтқан пікірлері қазақ әдебиетінің көрнекті прозашылары Б. Соқпақбаев, С. Мұратбеков, Ш. Мұртаза, Ә. Кекілбаев, О. Бөкей, Д. Исабеков, Қ. Ысқақов, Т. Әбдіков, Т. Нұрмағанбетов сияқты жазушылардың ұстанымына айналды.

Қарастырылып отырған тілдік тұлға әр түрлі жанрда жазылған шығармаларының көркемдік әлем, сонымен бірге, характерді бейнелеудегі ізденістерін біз өз мақаламыздың мәнін ашуда қарастыра отырып, қаламгердің проза жанрында орасан жетістіктерге қол жеткізе алғанын байқауымызға болады. Автор прозасында адам болмысын философиялық, адамгершілік-эстетикалық тұрғыдан бейнелеуге ұмтылады. Ш. Мұртаза өзінің көлемді жанрларды дүниеге әкелуі кезінде жеке суреткерлік концепциясынан адаспай, Кеңістік пен Уақыт, Намыс пен Рух мәселелерін ерекше назарында ұстап, тек бір ғана тұлғаны емес, бүкіл бір ұрпақтың тағдырын шынайы суреттеуге ұмтылады.

Жалпы, жазушы Шерхан Мұртазаның қай шығармасында болса да тек шындықты жазуды мақсат етеді. Кейіпкерлерінің тілі, жалпы бейнесі ұлттық болмысымызбен үйлесім тауып тұрады. Қарапайымдылығын шығарма жазу барысында шебер пайдалана отырып, ұғынықты тілмен оқырманның үдесінен шыға білген. Қысқа ғана қайырып, орасан зор дүниені тамаша бейнелеп, жеткізер ойын ұғынықты жаза білген. Дүниені жалпылай алып қарасақ, біз тек материя мен рухты ғана табамыз. Адам өзінің денесімен тіршілік етіп жатса да, негізгі өмірді сүріп жатқан оның рухы болып табылады. Жазушы осы бір ұғымды өз шығармаларында қай мақсатта қолданғанын және оның мәнін ашу біздің басты талабымыз болып отыр.

Зерттеу әдістері мен материалдар

Бұл зерттеу жұмысында салыстырмалы тарихи, сипаттамалық, типологиялық және коцептуалды талдау әдістері қолданылды. Нақты материалды жинау кезінде үздіксіз іріктеу қолданылды. Нақты материалдың контекстік және этимологиялық талдаулары «рух» тілдік

бірлігінің семантикалық көлемін анықтады. Зерттеу жұмысы «рух» концептісін ашу үшін философиялық және лингвомәдени талдау әдістеріне жүгінді.

Зерттеу барысында «Қара маржан» мен «Ай мен Айша» романы, сонымен қатар соңғы жылдары жарық көрген әңгімелері мен драмалық шығармалары – «Домалақ ана», «Ноқтаға басы сыймаған» пьесаларын зерттеу нысанына аламыз. Сонымен бірге, тілдік тұлғаның шығармашылығына байланысты баспасөз материалдары, қолжазбалары мен сұхбаттары, шеберханалық материалдар, сондай-ақ деректі құжаттар мақаламызға негіз болды.

Талдау мен нәтижелер

«Рух» ұғымы философия, дін және мәдениет тарихындағы ең әмбебап және көп мағыналы ұғымдардың бірін білдіреді. «Рух» термині адам болмысының әртүрлі аспектілеріне түсіндірме жасау үшін, сондай-ақ шындықтың рухани аспектілерін сипаттау үшін қолданылады.

Діни тұрғыда рух көбінесе физикалық материядан ерекшеленетін өлмейтін рухани бастама ретінде қарастырылады. Мысалы, христиандықта «рух» жан өлгеннен кейін өмір сүретін және оның моральдық жағдайына жауап беретін адамның өлмейтін бөлігі болып саналады. Исламда адамның жаратылысы мен тағдырына байланысты «рух» ұғымы да бар.

Философияда рухты ойлауға қабілетті дерексіз және саналы тұлға ретінде түсіндіруге болады. Рене Декарт әйгілі «Cogito, ergo sum» («мен ойлағандықтан бармын») сөзін тұжырымдап, адам танымындағы ақыл мен рухтың рөлін атап өтті.

Психологияда «Рух» адамның жеке басының аспектілерін, соның ішінде эмоцияны, мотивацияны, сананы және өзін-өзі тануды білдіреді. Психологтар рухани және психологиялық факторлардың адамның мінез-құлқы мен психикалық жағдайына қалай әсер ететінін зерттейді.

Ғылыми контекстерде «рух» терминін «рухани энергия» немесе «кванттық энергия» сияқты табиғаттың энергетикалық аспектілерін сипаттау үшін қолдануға болады, дегенмен мұндай ұғымдар даулы зерттеулер аясында жиі талқыланады.

Рухтың мәдени және әлеуметтік аспектілеріне ұлттық рух, уақыт рухы (zeitgeist) немесе белгілі бір мәдениеттің және дәуірдің ұжымдық сенімдерін, құндылықтары мен мұраттарын бейнелейтін қоғам рухы кіруі мүмкін.

Контексте және мәдени факторларға байланысты «рух» ұғымы әртүрлі формалар мен интерпретацияларды қабылдай алады. Бұл термин философия, дін және ғылым әлемінде қызығушылық пен қайшылықтарды тудыруды жалғастыра отырып, философиялық және рухани пікірталастардың, сондай-ақ білімнің әртүрлі салаларындағы зерттеулердің тақырыбы болып қала береді.

Жалпы алғанда Ш. Мұртазаның тілдік тұлғасы «рух», «намыс», «отансүйгіштік», «руханият», «ана тілі» тәрізді концептілік құрылымдардан тұрады. Біздің мақаламызда Шерхан Мұртазаның шығармашылық кеңістігіндегі «рух» концептісін талдау арқылы «рух» ұғымының тіл мен әдебиет саласындағы рөлін анықтай аламыз. Мұнда жазушы шығармашылығының өмір шындығымен байланысы, көркемдік нысанына үнемі қоғамдағы өзекті, зәру мәселелердің шешілу жолында адам бойындағы мінез бен рухтың сипатталуы сөз болады.

Мәселен, «Қара маржан» романында қоғамдық-әлеуметтік қайшылықтарға, әлеуметтік тартыстың адам тағдырына, рухани әлеміне, өмірлік-азаматтық тұғырына ықпалы, жеке адамға, оның мінезіне, психологиялық жағдайына, ішкі жан дүниесінің өзегі болып табылатын рухына әсері секілді көкейкесті мәселелерге назар аударылады. Ал «Ай мен Айша» романында жеке адамға тарихи дәуірдің, қоғамның әсер етуі, әу баста дұрыс қалыптасқан, санада берік орныққан ұлттық озық дәстүрдің адамның рухани кемелденуіне қосқан үлесі секілді мәселелер алдыңғы кезекке қойылған. Ал «Қызыл жебе» роман-

эпопеясы осы қилы заман тудырған, сол аласапыранда «халқым» деп қабырғасы қайысқан Тұрар Рысқұловтай біртуар азаматтың, ұлт тарихындағы ұлы тұлғаның өмір жолын негізге ала отырып, өмір шындығын көрсетуге ұмтылады. Осыған орай ғалым Ж. Манкеева: «Тіл – этносты танушы құрал. Ол сол ұлт өкілінің ұлттық жан дүниесін, сезімін сипаттайды. Адамның рухани қызметі тек қоғамда дамиды, әрі рух арқылы адамзатқа беріледі. Этнопсихология халықтардың ұлттық ерекшелігінің негіздерін, себептерін, дамуын я жоғалуын ашуға тырысады. Онда пайдалы нәрселер жетерлік», – дейді [6, 76-б.].

«Табылған теңіз» повесінде бейнеленген түсінік-танымдар сол кезеңдегі халықтың рухани тірегіне айналды. Орал өмірінің кезеңдерін көрсете отырып жас адамның рухани қалыптасуы үшін адам үнемі өзін жетілдіріп, дамытып отыруы тиіс деп есептейді. Шерхан Мұртазаның Асқаралы Алатау мен қасиетті Қаратаудың киелі өлкесінде дүниеге келіп, тарихи танымал тұлғалар – Бәйдібек пен Домалақ анадан тарауы, сонымен қатар, алдыңғы буыннан естіген қастерлі аңыз-әңгімелердің өзінің шығармашылық өміріне ерекше әсер етіп, қалыптасуына жетекшілік жасаған факторлардың бірі және бірегейі десек те болады. Қазақстан халқы тәуелсіздік алған жылдардағы қоғамымыздағы ерекше ықпал алған мол келеңсіздіктерде қаламгердің «Домалақ Ана» драмасында жеке дара адамдық мәселеден басталып, адамзаттық проблемаларға дейін ретімен дамып, айырықша суреттеледі. «Ноқтаға басы сыймаған» шығармасы, нақты айтқанда тарихи элегиясының жазылуына себепкер болған Бауыржан Момышұлындай батыл да батыр тұлға еді. Оның ұлты мен Отанын ерекше қадірлеген, дін, әдет-ғұрып, салт-дәстүрді қастерлеп өткен, әділет пен адамгершілік жолында күресіп, үлкен арпалыспен өмір сүрген абзал жанның өмірлік ұстанымы себеп болған десек болады.

XX ғасырдың соңында филологияда «концептуалды-мәдениеттанымдық» бағыт қалыптасты [7, 8-б.]. Жалпы алғанда, «концепт» ұғымы тіл білімінде «адамның әлем туралы жинақталған мәдени түсініктері» (А. Вежбицкая), «концепт – біздің нысан туралы білімдеріміздің жиынтығы» (В. Телия), «құдайлық ілімді танудың, сол арқылы, соны ұғыну арқылы халықтың рухын, ұлттың мәдени менталдығын танудың кілті» (В. фон Гумбольдт) сияқты анықтамалармен беріліп, қарастырылып жүргені белгілі. Жоғарыда аталған шығармалардағы рух концептісін жеке-жеке, мән-мағынасын аша отырып, жазушының жеткізгісі келген ойларын кезекпе кезек тұжырымдау арқылы оның әр шығармадағы «рух» ұғымын қалай пайымдағанын көруге болады.

«Қара маржан» романы. Қазақ әдебиетінде өндіріс тақырыбын нысан ету XX ғасыр басынан қалыптасты десе болады. Романдағы тартыстың эстетикалық мәні характерлердің көркемдік логикасына байланысты. Туындыны түгел оқып шыққанда, оқырман ойында басты кейіпкер Нариман өзінің адалдығымен, адамгершілігімен, жұмысқа деген ынта-ықыласымен, іскерлігімен есте қалады. Бітім-болмысы бөлек, бір-біріне кереғар келетін екі жан дүниенің, рухтың, тұлғаның арасындағы тартыс өмірде де, өнерде де әлімсақтан бері келе жатқан адалдық пен арамдықтың, қараулық пен қайырымдылықтың, рухани сұлулық пен сиықсыздықтың мәңгі бақи мәмілеге келмес тартысына айналды. Шығармадан «рух» концептісін ашып талдайтын болсақ:

Адалдық рухы: басты кейіпкер Нариман өзінің адалдығымен, жұмысқа деген құлшынысымен және іскерлік қабілетімен ерекшеленеді. Бұл оның мінезіндегі адалдық рухын көрсетеді, бұл рух тұжырымдамасының маңызды аспектісі.

Рухани сұлулық: Басты кейіпкер Нариманның Жарастың қылықтары мен әрекеттерін кек тұтпауы, Мәрзияны маскүнемнен қалған әйел деп мұрнын шүйірмей, тағдырдан соққы алған қамкөңіл жан екенін түсініп, оған үйленуі, бар жауапкершілікті мойнына алуы, оның жан дүниесінің, рухының сұлу екенін дәлелдейді.

Шығармадағы «рух» концептісінің әр түрлі мағына мен реңкке ие болуын және когнитивтік моделін төмендегі мысалдардан байқауға болады:

1. Рух – аруақ. Адамға деген махаббат тілсіз, түсініксіз болғаннан соң бишара перизаттар денесі мұхит бетіндегі ақ көбікке айналып, рухы аспанға ұшып кететін көрінеді;

2. Рух – намыс. Рухы қанша берік болғанмен қос иығынан басқан зіл қаратас еңсені езбей қоймас-ты. Үш жүз тонна тротил мен аммонит карьерде емес, Нариманның ішінде жарылып, сол жарылыс сыртқа шықпай, алау, түйін күйінде кеудесінде әлі қамалып тұрған сияқты еді;

3. Рух – өлім. Ұрлықты дүниеден өліктің рухы қиналмай ма екен деп те қойды Нариман.

Өз дәуіріндегі оқиғаны осылай суреттеген жазушы шығармашылығындағы рух ұғымын атап кетпесек болмайды. Өйткені әрбір болып жатқан оқиғадағы, уақыт пен кеңістіктегі басты рөлді сомдайтын сол замандағы адамдар болса, адамды сомдайтын оның жан-дүниесі мен рухы. Кейіпкерді сондай мінезді өр-рухты қылып жаратқан Ш. Мұртазаның да шеберлігінде сөз жоқ. «Нариманның өзгелерден оқшау қасиеті – жаңашылдығы» [8, 123-б.] деген Бақытжан Майтановтың пікірі сөзімізге дәлел.

«Ай мен Айша» романы. Жалпы романдағы кейіпкерлер іс-әрекеттері өзіндік болмысымен оқырманды иландырады. Өмірді өзіндегідей әсер етіп ойлантады, тебіренеді. Өйткені «Ай мен Айша» шығармасындағы әлеуметтік шынайылығы, парасатты кейіпкер өмірбаянының заман тынысымен қатар өмір сүруі, қандай жағдай болмасын психологиялық тұрғыда құлдырамауы рухтың жоғарғы дәрежедегі мықтылығын көрсетеді. Шығармада психологиялық сипаттамасы бар әр кейіпкердің бойындағы қабілет, дарын мен жарқын қасиеттерді мадақтап, мінез бен рухтың адам өмірінде алатын орнын сипаттайды. Шерхан Мұртазаның «Ай мен Айша» романындағы «рух» концептісі әлеуметтік шынайылықтың, батырлардың рухының күшінің, сондай-ақ олардың кейіпкерлерінің психологиялық аспектілерінің ерекше үйлесімі арқылы көрінеді.

Рух күші: роман кейіпкерлері қиындықтар мен сынақтарға қарамастан, жоғары рух күшін көрсетеді. Олар қиындықтарға қиырлықпен қарайды және өмірдегі қиындықтардан бас тартпайды. Олардың кедергілерді жеңу және алға жылжу қабілеті рухтың күші мен рухани тұрақтылықты көрсетеді.

Адам өміріндегі мінез бен рухтың орны: Роман сонымен қатар адам өміріндегі мінез бен рухани қасиеттердің маңыздылығын көрсетеді. Кейіпкерлер өздерінің қабілеттері мен таланттарын көрсетеді, бұл психологиялық сипаттамаға ие. Олардың батылдық, табандылық және адалдық сияқты рухани қасиеттері олардың өмірі мен қарым-қатынасында маңызды рөл атқарады. Өлген адамның рухына табыну, рухтан қорқу сияқты түсініктер арқылы қалыптасқан «рух» концептісінің көрінісі роман-диалогияда көптеп кездеседі. Мәселен:

Рух – аруақ. Көзім түсіп кетіп еді, Айша жылап тұр екен. Кім біледі, қарызынан құтылғанына қуанғаны шығар: «Баламды кәпір қылдырдың-ау» деп, енді оған түсінде Мұртаза налымайтын болар, рухы риза болған шығар. Айша аруақтан ғана қорқады... Егер аспандағы жұлдыздар жер бетінен кешіп кеткен жандардың рухтары екен: рас болса, онда олар мені қайта мүсіркемес пе? Өлген адамдардың жаны жұлдыздарға айналса, олардың ортасында Мұртаза да бар шығар... Түп атасын білмеген – тексіз. Ал сен, балам, тексіз емессің. Тек зердеңде жүрсін. Халық «Домалақ» деп кеткен Нұрилә, жаның жаннатта болғыр, сенің ұлы Анаң, менің ұлы Апам. Ұрмәттің, яғни, арабтың қызы. Мұхаммед пайғамбардың ұрпағы. Өскеннен кейін басына барып дұға қыл, құран оқыт. Сауабын аласың. Рухы сені желеп-жебеп жүретін болады...

Мұндағы Домалақ ана мен Мұртазаның рухы автордың түпсанасындағы әке, ата-баба рухына тағзым ету, тәу ету, табыну тәрізді түсініктерден туындаған. Демек, «Ай мен Айша» шығармасында «рух» концептісі көбінесе «рух - аруақ» моделінде кездесетінін байқадық.

Ш. Мұртазаның шығармашылық кеңістігіндегі «рух» концептісін қолдануы арқылы қазақ тіл білімінде ұлттық руханият, ұлттық ойлау, ұлттық сенім, ұлттық діл мен дін, ұлттық сөйлеу мен ой қорыту мәселелері орныға түскенін байқауымызға болады.

М.Т. Күштаева: «Концепт пен ішкі форма» терминдерінің мәнін ажырату қиын. Бұл терминдер сөздердің алғашқы мағынасы, ұлттық мәдени тілдік құбылыстың ерекшелігін түсіндірудің кілті болып табылады» [9, 35-б.] - деп шығарманың ең алдымен адам жанына әсер ететін құдіреті мен рухани күшіне баса назар аударады. Шығармадағы кейіпкерлердің өмірден көрген қиындығының бір ғана бөлігін үзіндідегі: «Сорымызға қарай, балалық шағымыз соғыс жылдарына тап болды» [10, 53-б.] деген бір ғана сөзбен жеткізуге болады.

«Домалақ Ана» драмасы. Тілдік тұлғаның «Қара маржан» романының кульминациясында өте сәтті шыққан Домалақ Ананың кесенесінің басындағы динамикалық сюжеттер қаламгерді жаңа әрі тың бір дүние жазуға итермелейтінін байқауға болады. Осы шығармасында Ш.Мұртаза адами жаратылыс пен болмыстың адамзат баласында жазылмаған заңдылықтарын үлкен шеберлікпен сәтті жеткізе білді. Рух бейнесі «Домалақ Ана» шығармасында оқиғаның ең шегіне жетіп, шиыршық атып, дами түскен кезінде көркем қиюластырып ескі- жаңаның философиялық тарихи күрмеуіне өзінше жауап іздейді. Мәселен:

Рух: - Арқар атып, адам атып, жан-жағын жалмап жүрген неткен жалмауыз жансың?

Жарас: - (Өз басын өзі тоқпақтап) Мен-мен-мееен.....

Рух: - Тілің байланып қалса да, не айтайын дегеніңді түсініп тұрмын, жарлы жан.

Аманқұл: - Қайдағы Жарлы? Бұдан бай адам жоқ! Жақында шетелге тұтас кенішті сатып жіберді

Рух: - Тасыған зой, тасыған. Тасыған – төгіледі. Кеудесін желік кернеген. Кернеген сөгіледі [11, 385-б.] - деп тәуелсіз қазақ елінде өрескел орын алған қоғамдық мәселені көтере отырып, Жарастың нәпсіқұмарлықпен жасаған қателіктерін анық көрсетеді. Осылайша, жазушы күнә мен қатені түзеудің адамзат үшін ешқандай да кеш емес екенін Рухқа айтқызу арқылы жеткізеді.

Рух концептісі кейіпкерлердің өзара әрекеттесуі және олардың біреуінің ішкі монологы және адам болмысы мен жаратылысының жазылмаған заңдары аясында ашылады. Олай болса, шығармадағы Рух концептісінің моделі:

1. *Рух – даналық. Рух шын жүректен шыққан даналықтың символы ретінде:* Драмада рух даналық пен философиялық түсініктің символы болып табылады. Ол адамның табиғаты, оның қызметі және оның іс-әрекетінің салдары туралы рефлексия тудыратын сұрақтар қояды. Рух адамның жанын жегідей жеп оған маза бермейді, бұл оның адам табиғатын терең зерттеуін көрсетеді.

2. *Рух – адамгершілік. Рух моральдық жауапкершілік ретінде:* Рух сонымен қатар өз іс-әрекеттеріне моральдық жауапкершілікпен байланысты. Жарастың қателігі және оның нәпсіқұмарлық әрекеттері моральдық нормалар мен қағидаларды бұзу ретінде қарастырылады. Рух қателерді түзетуге және моральдық тәртіп орнатуға шақырады.

Ғалым Г.Н. Смагулова: «Әр адам ұлт тілінің өкілі ретінде өз болмысы мен танымдық интеллект қасиеттері арқылы дараланып көрінеді, әрі сол ұлт тілін дамытуға, сөздік құрамын байытуға үлесін қосады» - дейді [12, 4-5 бб.].

«Ноқтаға басы сыймаған» драмасы. Бұл шығармада да автор «рух» концептісін түрлі семантикалық реңкте беруге тырысады. Мәселен: 1. *Рух – әруақ;* 2. *Рух – жігер, қайрат* бір сөйлемнің бойында көрініс тауып тұр. *Бауыржан: - (Солдаттарға) Отырыңдар! (Бәрі жапырыла отырады) Жауынгерлер! Ортамызға Отанымыз Қазақстаннан өнер қайраткерлері келді. Қан сасыған майданға олар тамаша үшін келген жоқ. Біздің де іздеріміз, сұрарымыз бар екен. Жан алысып, жан берісіп жатқан жауынгерлерге рух беру*

үшін, қазақ халқының ыстық сәлемін, ата-баба **рухының** жігерін ала келді. Осы концерттен кейін сендер алдыңғы шепке, ажал аранына аттанасыңдар... немесе сол драманың бесінші көрінісінде автор Шибай атты кейіпкердің ойымен «рух» концептісін өзгеше семантикалық реңкте береді:

*Шибай: - Жолдастар, осы күні театр сахнасынан соғыс тақырыбына жазылған спектакльдер көрінбей кетті. Бұл жастарды патриотизм **рухында** тәрбиелейміз десе, сол спектакльдерді сахнаға қайта шығаруымыз керек. Партия бізден соны талап етіп отыр.*

*Бауыржан: - Дұрыс айтасың, еңсесі түскен ез болар. Осы елге мен еңсемді түзейін деп келдім. (Тау жаққа, айнала төңірекке қарап) Дәл осы жерден үй салғызамын. Екі қабат. Төменгі қабаты - қонақ бөлме, асхана... және, және бильярд. Жоғарғы қабатта – кабинет, тау жақ бетте - жеке спальня. Кабинеттің терезесі – тура ана Манас шыңына қарап тұратын болады. Сонда Манастың **рухына** сиынып отырып, кітап жазамын...»*

Келтірілген мысалдардан тілдік тұлғаның жауынгерлер рухы, ата-баба рухы, патриотизм рухы, Манастың рухы сияқты тіркестерді шебер қолданғанын байқауымызға болады. Жауынгер, ата-баба, патриотизм (қазіргі отансүйгіштік), Манас сынды сөздердің әр түрлі лексикалық мағынаға ие болатынына қарамастан, барлығының мағыналық тұрғыдан басын қосып тұрған рух концептісінің негізгі қызметі өжеттік пен жігер, қажыр-қайрат сынды ұғымдарды ұтымды әрі нақты беруінде.

Жоғарыда біз қарастырып өткен шығармаларында тілдік тұлға парасаттылық пен адамгершілік, салт-дәстүр, философиялық ой, көркемдік пен сұлулық, отансүйгіштік, дүниетаным ұғымдарын «рух» концептісінің аясында берген. Өмірі мен қызметінде де оның өзінің тек жалаң сөзбен ойын жеткізуші ғана емес, прагматик-баяншы болғанын байқауымызға болады. Соңғы кездегі зерттеу еңбектерінде біз қарастырып отырған тілдік тұлғаның руханият жанашыры деп атанып жүргені содан болар.

Ш. Мұртазаның шығармаларынан оның аялық білімінің ұлттық мәдени құндылықтарға негізделіп, біз талдап отырған «рух» концептісінің өзі қазақ халқының негізін, түбірін жете аңғартатынын байқауымызға болады. Демек, Ш. Мұртаза тіліндегі қазақ халқының рухани дүниетанымы оның тіліндегі «ғаламның бейнесі» ретінде көрінеді.

Сөз өнерін ерекше бағалаған ол өзінің «*Бір кем дүние*» атты шығармасындағы тәмсілдерінің бірінде: «*Демек, өнер, әдебиет – **рухани** дүние тоқтаса, асағаны ақ май болса да қоғам өледі*» - деп рух концептісін толықтыра түсетін өнер, әдебиет сияқты құндылықтарды ерекше дәріптейді.

Демек, тілдік тұлға қолданысындағы «Рух» концептісінің когнитивтік моделін төмендегідей беруімізге болады: *Рух – Отанды сүю; Рух – намыс; Рух – қазақы болмыс; Рух – әруақты сыйлау, табыну; Рух – ерік-жігер; Рух – қайрат; Рух – ана тілін дәріптеу; Рух – Абай, Ыбырай, Шоқан, Бес арыс, Үш бәйтерек мектебі және ең бастысы – Рух – Қазақ ұлты.* Соңғысы оның публицистикалық дүниелері мен эпистолярлық жанрадағы дүниелерінде көптеп кездеседі.

Демек, ғасырлар өтіп, кезендер ауысып, қоғам дамып жатқан мына заманда рух пен руханияттың қашан да өміршең екендігін аңғарамыз. Аңғарып қана қоймай, соның сілемімен жүріп келеміз. Осы формуланы, өмір формуласын сезінген Ш.Мұртазаның қолданысындағы «Рух» концептісінің мәңгілік тақырып екендігін мойындауымыз қажет.

Сонымен, «Рух» концептісі зерттеулер мен пікірталастардың тақырыбы болып қала береді және оның мағынасы әртүрлі контекстер мен мәдениеттерде әртүрлі болуы мүмкін. Бұл ұғым ғалымдарды, философтарды, діни лидерлерді және суретшілерді шабыттандырады және адам ойы мен мәдениетінің әртүрлі аспектілерінде өз ізін қалдырады. Осындай шығармаларды артынан мұра қылып қалдырса да Шерхан Мұртаза: «Халық жазушысы атандым. Жазғанымның бәрі алтын дей алмаймын, бірақ солардың көбі және дәмділері тек балалық шақтың нәрінен, балауса балғын шақтың әсерінен туған» [13, 7-б.] - дейді.

Қорытынды

Шерхан Мұртазаның шығармаларындағы «рух» концептісін зерттеу бізді оның шығармашылығы мен осы тақырыптың қазіргі тілдік, әдеби және мәдени пікірталас контексіндегі маңыздылығын терең түсінуге әкелді. Шерхан Мұртаза жазушы, суретші және ойшыл ретінде бізге «рух» концептісінің объективі арқылы әлемнің тілдік бейнесі тұрғысынан адамның ішкі әлемін, оның жанын және қоршаған әлеммен байланысын бай зерттейтін мұра қалдырды. Біз өз зерттеулерімізді қорытындылап, негізгі тұжырымдарға баса назар аударғымыз келеді:

- Біз Шерхан Мұртазаның шығармашылық кеңістігіндегі «рух» ұғымының терең және көп мағыналы аспектілері бар екенін анықтадық. Бұл ұғым абстрактілі, символдық және көптеген субтекстерден тұруы мүмкін. Айта кету керек, «рух» әрдайым айқын және бір мағыналы бола бермейді, бірақ бұл полисемиялық, оны зерттеу үшін қызықты тақырыпқа айналдырады. Ш.Мұртаза бұл тұжырымдаманы адам жаны мен өмірінің терең аспектілерін ашу үшін пайдаланады, оның шығармаларына күрделілік пен тереңдік береді.

- Біз «рухтың» ұлттық бірегейлік және мәдениетпен байланысына назар аудардық. Шерхан Мұртаза бұл тұжырымдаманы қазақ мәдениеті мен тарихын өз шығармаларында білдіру үшін қолданады. Ол мұны символизм, образдар мен тіл арқылы жасайды, бұл оның шығармаларын әдеби ғана емес, сонымен қатар мәдени артефактілерге айналдырады. Осылайша, «рух» ұлттық бірегейлікті білдірудің негізгі элементіне айналады. Біз «рухтың» табиғатпен және қоршаған ортамен байланысын талдадық. Ш. Мұртаза бұл тұжырымдаманы адам мен табиғат арасындағы үйлесімділікке баса назар аудару үшін, сондай-ақ өз шығармаларындағы табиғи элементтерді бейнелеу үшін қолданады. Бұл оның мәтіндеріне терең мағына мен табиғи құбылыстармен байланысты қосады, бұл оның шығармаларын одан да байытылған және метафоралық етеді.

- Біз Шерхан Мұртазаның шығармаларындағы «рухтың» кейіпкерлердің ішкі әлеміне қалай әсер ететінін зерттедік. Біз оның бұл тұжырымдаманы жеке тұлғаның терең аспектілерін және кейіпкерлерінің рухани ізденістерін ашу үшін қолданатынын анықтадық. Бұл оның шығармаларын оқырмандар үшін өзекті және маңызды етеді, олар өздерінің рухани ізденістерімен резонанс жасай алады және түсінеді.

- Біздің зерттеуіміз қазіргі тілдік, әдеби және мәдени контексте «рух» тұжырымдамасының өзектілігі мен маңыздылығын көрсетеді. Қарқынды технологиялық даму және әлеуметтік-мәдени шындықтың өзгеруі дәуірінде руханият, адам жаны және қоршаған әлеммен байланыс туралы сұрақтар маңызды және өзекті болып қала береді. Шерхан Мұртаза жазушы ретінде оқырмандарға осы маңызды мәселелер туралы ойлануға бірегей мүмкіндік беру арқылы заманауи шығармашылық шеберлікті байытуға ықпал етеді.

Мақалада тілдік тұлғаның шығармашылық кеңістігіндегі «рух» концептісінің қолданылу аясын мәтіндерінен талдау негізгі мақсат болса, дискурс теориясы тұрғысынан талдау – болашақтың еншісінде деп білеміз. Өйткені, «Дискурс теориясының бір қыры – сөйлеу мәдениеті. Бүгінгі түрлі саланың дискурстық тұрғыда қарастырылуы – соның дәлелі. Мәтінді сөйлеу үдерісі арқылы зерттеген ғалымдардың бірі – Н. Уәли. Ол «Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері» атты докторлық диссертациясында мәтін мен дискурсты байланыстыра қарастырған. Сөйлеу мәдениетін қалыптастыру дискурсты меңгеруге тікелей қатысты. Сондықтан ғалым мәтінді коммуникациялық бірлік ретінде көрсетіп, оның тілдік ерекшеліктерін дискурстық анықтау мүмкін еместігін мысалдармен дәйектеп шыққан. Ғалым «мәтінді тек автор туғызбайды, мәтін автор мен адресаттың тілдік ойлауының өзара әрекеті» дей келе, мәтін прагматикасын көрсеткен» [14, 183-б.].

Шерхан Мұртазаның шығармаларындағы «рух» концептісін зерттеуді жалғастыра отырып, бұл зерттеу өнер мен тілдің, әдебиеттің терең және көп қырлы ұғымдарды білдіру құралы ретіндегі маңыздылығын атап өткен жөн. Шерхан Мұртаза сөз бен бейненің шебері

ретінде өнердің ойын-сауық құралы ғана емес, сонымен бірге адамның жаны мен өмірдің рухани аспектілерін зерттеудің философиялық құралы бола алатындығын көрсетеді.

Сонымен қатар, бұл зерттеу тіл, әдебиет, мәдениет және сәйкестік арасындағы интерконнекцияға баса назар аударады. Шерхан Мұртаза тілдік тұлға ретінде ұлттық және мәдени құндылықтарды білдіру үшін «Рух» концептісін белсенді қолданады. Оның шығармалары тарихи құжаттарға ғана емес, сонымен бірге ұлттық мұраны болашақ ұрпаққа сақтайтын және беретін мәдени мұра ескерткіштеріне айналды.

Шерхан Мұртазаның шығармаларындағы «рух» концептісін зерттеу қазіргі қоғамдағы руханият тақырыбының өзектілігін көрсететінін атап өткен жөн. Технология мен материализм маңызды рөл атқаратын әлемде өнер мен әдебиет адам өмірінің терең аспектілерін түсінуге көпір ретіндегі қызметін жалғастыруда. Ш. Мұртазаның шығармаларындағы «рух» өзін-өзі түсінудің, өзін-өзі танудың және табиғатпен байланыстың маңыздылығын еске салады.

Шерхан Мұртазаның шығармашылығындағы «рухты» зерттеу, сонымен қатар суретшінің адам жанын зерттеуші және терең шындықты іздеуші ретіндегі рөліне баса назар аударады. Шерхан Мұртаза өз шығармалары арқылы бізді өзіміздің рухани ізденістеріміз бен ойларымыз туралы ойлауға шақырады. Бұл өнер біз өзіміздің және өмір сүріп жатқан әлемнің көрінісін көретін айна болуы мүмкін екенін көрсетеді. Шерхан Мұртазаның шығармашылығындағы «рухты» зерттеу философиялық зерттеулер мен рухани ізденістердің өзектілігін көрсетеді. Ш. Мұртаза жазушы ретінде бізге өмірдің мәні, адамның табиғаты және оның әлеммен байланысы туралы сұрақтар қояды. Ол бізді рухани ашылулар мен өзін-өзі тану әлеміне саяхатқа шақырады.

Жалпы концепті ұғымы – біздің этномәдени санамызда сақталатын, ұрпақтан ұрпаққа жетіп отырған терең мағыналы ұғым. Осыған орай, Ш. Мұртаза шығармашылығында кездесетін «рух» концептісінің ерте кезден-ақ қазақы болмыстың негізгі көрсеткіштерінің бірі болғандығын атап өтуіміз керек. Автор тек тілдік тұлға ретінде бұл концептінің шығармаларында қолданылып, көрініс беруіне өзінше реңк қосады.

Шерхан Мұртазаның шығармаларындағы «рух» концептісін зерттеу оның суретші ретіндегі шеберлігін және оқырмандарды терең рухани рефлексия әлеміне тарту қабілетін көрсетеді. Оның шығармалары маңызды және өзекті болып қала береді және бұл зерттеу тіл мен өнердегі «рух» ұғымын түсінуге мүдделі оқырмандар мен зерттеушілердің ой-өрісін кеңейтуге ықпал етеді деп үміттенеміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Шалбаева А. Жақсылық пен жамандық концептілерінің танымдық көрінісі: филол. ғыл. док. ... автореф. – Алматы, 2010. – 31 б.
2. Марков Д. Проблемы теории социалистического реализма. – М.: Художественная литература, 1978. – 413 с.
3. Есинбаева Ж. Ғылыми-көпшілік стиль: дискурстық, тілдік-стильдік талдау: филол. ғыл. канд. ... дисс. – Алматы, 2009. – 178 б.
4. Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. – М.: Искусство, 1976. – 367 с.
5. Шукшин В. Вопросы самому себе. – М.: Молодая гвардия, 1977. – 387 с.
6. Манкеева Ж.А. Мәдени лексиканың ұлттық сипаты. – Алматы: Ғылым, 1997. – 272 б.
7. Нерознак В.П. Теория словесности старая и новая парадигмы / Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Под общ. ред В.П. Нерознака. – М.: Академия, 1997. – 320 с.
8. Майтанов Б. Қазақ прозасындағы замандас бейнесі. – Алматы: Ғылым, 1982. – 148 б.
9. Күштаева М.Т. «Тары» концептісінің семантикалық құрылымы мен лингвомәдени мазмұны: филол. ғыл. канд. ... автореф. – Алматы, 2005. – 24 б.
10. Мұртаза Ш. Ай мен Айша: Роман-диалогия. – Астана: Елорда, 2000. – 393 б.

11. Әбдезұлы Қ. Тарих және тағдыр. – Алматы: Қазығұрт, 2004. – 434 б.
12. Смагулова Г.Н. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілері. – Алматы: Білім, 1998. – 196 б.
13. Оразбек М. Көркем прозадағы шығармашылық тұлға мен авторлық позициясының арақатынасы (1980-2000 жылдар бойынша): филол. ғыл. канд. ... автореф. – Алматы, 2007. – 42 б.
14. Қожахмет А.Қ., Хусаинова Л.М. Лингвистикалық зерттеулердегі мәтін және дискурс теориясы // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2023. – №2 (128). – Б. 178–189. <https://doi.org/10.47526/2023-2/2664-0686.14>

REFERENCES

1. Shalbayeva A. Jaksylyk pen jamandyk konceptilerinin tanymdyk korinisi: filol. gyl. dok. ... avtoref. [Cognitive reflection of the concepts of good and evil: abstract]. – Almaty, 2010. – 31 b. [in Kazakh]
2. Markov D. Problemy teorii sotcialisticheskogo realizma [Problems of the theory of Socialist realism]. – M.: Hudojestvennaia literatura, 1978. – 413 s. [in Russian]
3. Esinbaeva J. Gylymi-kopshilik stil: diskurstyq, tildik-stildik taldau: filol. gyl. kand. ... diss. [Popular science style: discursive, language-style analysis: diss.]. – Almaty, 2009. – 178 b. [in Kazakh]
4. Losev A. F. Problema simvola i realisticheskogo iskusstva [The symbol problem and realistic art]. – M.: Iskusstvo, 1976. – 367 s. [in Russian]
5. Shukshin V. Voprosy samomu sebe [Questions to yourself]. – M.: Molodaia gvardia, 1977. – 387 s. [in Russian]
6. Mankeeva J. Madeni leksikanin ulttyq sipaty [National character of cultural vocabulary]. – Almaty: Gylym, 1997. – 272 b. [in Kazakh]
7. Neroznak V. P. Teoria slovestnosti staraia i novaia paradigm. Russkaia slovestnost. Ot teorii slovestnosti k structure teksta. Antologia [The theory of literature old and new paradigms / Russian literature. From the theory of literature to the structure of the text. Anthology] / Pod obsh. red V.P. Neroznaka. – M.: Akademia, 1997. – 320 s. [in Russian]
8. Maitanov B. Kazakh prozasyndagy zamandas beinesi [The image of a contemporary in Kazakh prose]. – Almaty: Gylym, 1982. – 148 b. [in Kazakh]
9. Kushtaeva M.T. Tary konceptisinin semanticalyc kurylymy lingvomadeni mazmuny: fil. gyl. kand. ... aftoref. [Semantic structure and linguocultural content of the concept of “millet”: abstract]. – Almaty, 2005. – 24 b. [in Kazakh]
10. Murtaza Sh. Ai men Aisha: roman-dilogia [The moon and Aisha: a novel-dilogy]. – Astana: Elorda, 2000. – 393 b. [in Kazakh]
11. Abdezuly K. Tarih jane tagdyr [History and fate]. – Almaty: Kazygurt. 2004. – 434 b. [in Kazakh]
12. Smagulova G.N. Magynalas frazeologizmderdin ulttyq-madeni aspektleri [National and cultural aspects of semantic phraseology]. – Almaty: Bilim, 1998. – 196 b. [in Kazakh]
13. Orazbek M. Korkem prozadagy shygarmashylyq tulga jane aftorlyq poziciasynyn araqatynasy (1980–2000 jyldar boiynsha): filol. gyl. kand. ... avtoref. [The ratio of creative personality and author's position in artistic prose (by 1980–2000): abstract]. – Almaty, 2007. – 42 b. [in Kazakh]
14. Kojahmet A.K., Husainova L.M. Lingvistikalyc zertteulerdegi matin jane diskurs teoriasy [Text and discourse theory in linguistic research] // Iassau universitetinin habarshysy. – 2023. – №2 (128). – B. 178–189. <https://doi.org/10.47526/2023-2/2664-0686.14> [in Kazakh]